

ser den valentinska kristendomens skapelsemytologi som en redogörelse för emotionernas uppkomst. Känsloerna (*pathos*), eller åtminstone de negativa emotionerna som rädsla och sorg, är något ont enligt valentianerna och många andra antika filosofier. Att förstå skapelsens ursprung möjliggör en religiös "terapi" vars mål är befrielse från de skadliga emotionerna.

Överlag kan Dunderbergs väl-skrivna bok rekommenderas för varje teolog och humanist som vill veta mera om evangelierna, tidig kristendom och gnostiska texter. Boktiteln, som är hämtad från den inledande artikeln (publicerad 2006), är oförsäkrat publikfriande. Om den får någon läsare att öppna boken i hopp om chockerande avslöjanden typ Da Vinci -koden, så tror jag att besvikelsen snart förvandlas till nyfikenhet.

KARI SYREENI, PROF.

**MATÝAS HAVRDA,
VIT HUŠEK AND JANA
PLÁTOVÁ (EDS.)
The Seventh Book of the
Stromateis: Proceedings of
the Colloquium on Clement
of Alexandria (Olomouc,
October 21–23, 2010).
Leiden: Brill 2012. 386 s.**

Clemens Aleksandriaiseen on viime aikoina kohdistunut paljon tutkimuksellista kiinnostusta. Clemens oli oppinut kirjoittaja, jonka säilyneissä teoksissa on runsaasti lainauksia Raamatusta ja antiikin kirjallisuudesta. Tästä syystä hän on kiinnostava hahmo monen alan tutkijamusta ajatellen. Clemensin tarkkaa elinaikaa ei tiedetä, mutta hän lie-nee kuollut vuoteen 215 mennessä ja hänen keskeiset teoksensa (*Protreptikos*, *Paidagogos* ja *Stromateis*) ajoitetaan 190-luvulle.

Vaikka Clemensin tuotantoon tutustuminen avaa kiinnostavia näköaloja myöhäisantiikin ja varhaiskristillisyyden tutkimukseen, on hän usein jäänyt vähälle huomiolle. Esimerkiksi varhaiskristillisyyden oppikirjat tyytyvät usein mainitsemaan hänet lyhyesti ennen kuin siirtyvät käsittelemään ensin Aleksandriassa ja sitten Kesareassa toiminutta Origenesta. Clemensin reseptiossa on ristiriitaisia piirteitä, mutta yleisesti ottaen häntä on pidetty proto-ortodoksina, joka puolusti oikeita oppeja jo esinikealaisena aikana; viime aikoina hänet on nähty erityisen kiinnostavana toisen vuosisadan filosofisen kristillisyyden edustajana. Omassa tutkimuksessani olen liittännyt hänet osaksi kristillisen asketismin varhaisia vaiheita.

Matýas Havrdan, Vit Hušekin ja Jana Plátován toimittama kokoomateos *The Seventh Book of the Stromateis* perustuu Tšekin Olomoucissa 2010 järjestetyn Clemens-kollokvion esitelmiin. Tilaisuus on jo itsessään merkki kasvavasta Clemenskiinnostuksesta; se on myös saanut jatkoa, kun tutkijat kokoontuivat samaan kaupunkiin toukokuussa 2014 pohtimaan Clemensin eksegeesiä ja Raamatun käyttöä. Kokouksen otsikko saattaa kuulostaa kuivalta, mutta *Stromateiksen* seitsemäs kirja on erittäin mielenkiintoinen osa varhaiskristillistä kirjallisuutta: sen aiheena on täydellinen gnostikko ja millainen hän on.

Clemens aloittaa esityksensä toteamalla, että "on aika osoittaa kreikkalaisille, että vain yksin gnostikko (*gnostikos*) on hurskas (*theosebés*)". Kirjassa on paljon viitteitä Platoniin ja Raamattuun ja lisäksi se sisältää keskustelua uskosta, tiedosta ja viisaudesta. Clemensin mukaan *gnosis* on ilmoitusta, joka täydellistää tai jumalallistaa ihmisen. Usko (*pistis*) onkin Clemensin mukaan eräänlaista tietoa (*gnosis*). Viisaudesta (*sophia*) *gnosis* kuitenkin eroaa siten, että toisin kuin ilmoitettua tietoa, viisautta voidaan opettaa ihmiselle (Strom. 7.10).

Stromateiksen seitsemäs kirja on tärkeä lähde varhaiskristillisyyden tutkimukselle, koska Clemens käy siinä keskustelua monien muiden kristittyjen opettajien kanssa. Toki hän on heidän kanssaan pääasiassa eri mieltä siitä, millainen on täydellinen gnostikko ja millaista on kunnollinen kristillinen elämä, mutta tunnemme monia kirjoittajia juuri Clemensin selostusten kautta. Esimerkiksi Valentinon nimetään luettelossa, jossa Clemens listaa myös Markionin ja Basilideen (Strom. 7.17). Clemens keskustelee raamatuntulkinnasta ja argumentoi, että varhaisella kirkolla on parhaat periaatteet erottaa oikea opetus väärästä kirjoitusten avulla (Strom. 7.15–16). Heresiologina Clemens eroaa esimerkiksi Tertullianuksesta, jonka tyyli oli huomattavasti poleemisempi. Clemens on tyyliään jopa akateeminen ja hänen kuvauksiaan ja lainauksiaan toisten ryhmien edustajista pidetään usein luotettavina.

Havrdan, Hušekin ja Plátován toimittama teos jakautuu johdannon jälkeen kolmeen osaan ja liitteisiin. Johdannon on laatinut Anniewies van den Hoek ja siihen sisältyy myös laaja Clemens-bibliografia. Ensimmäinen osa "Piety" sisältää kuusi artikkelia, toinen osa "Perfection" viisi, kolmas osa "Truth" neljä. Liitteinä on kaksi Clemensin *Paidagogos*-teoksen päättävää hymniä käsittelevää artikkelia. Osoiden (ja artikkelien) otsikointi ei juurikaan kuvaa *Stromateiksen* seitsemännen kirjan rakennetta ja teemoja. Sisältölähtöisempi otsikointi olisi tehnyt teoksesta huomattavasti houkuttelevamman, nyt toimittajat ja kustantaja eivät ole irrottautuneet konferenssin alkuperäisestä teemasta; myös siinänsä hyvän johdannon olisi voinut muokata julkaisuun sopivaksi.

Teoksen avaa Alain Le Boulluecin artikkeli, joka käsittelee Clemensin filosofista metodologiaa ja yhteyksiä kreikkalaisen filosofian, Uuden testamentin ja Vanhan testamentin profeettallisten kirjoitusten välillä. Le Boulluec on Clemens-tutki-

muksen veteraani, joka on editoinut *Stromateiksen* seitsemännän kirjan ranskalaiseen Sources Chrétiennes -sarjaan ja julkaissut Clemensistä useita tutkimuksia viime vuosikymmenten aikana. Ranskan-kielinen artikkeli edustaa vanhemman tutkijasukupolven asetelmia jo kielivalinnallaan, nuorempi polvi julkaisee pääasiassa englanniksi kansallisuudestaan riippumatta. Le Boulluecin lisäksi vain italialainen professori Lorenzo Perrone kirjoittaa muulla muulla kuin englannin kielellä (saksaksi).

Perrone vertailee artikkelissaan Clemensin ja Origeneen opetusta rukouksesta. Perronen mukaan *Stromateiksen* seitsemännän kirjan laajahko rukousta käsittelevä osio on mahdollisesti vanhin kristillinen tutkielma rukouksesta, joskin Tertulianuksen *De oratione* voi olla suunnilleen samoihin aikoihin laadittu. Perrone pitää kiinnostavana kysymyksenä kielen mahdollisuuksia ja rajoja sekä hiljaisen rukouksen merkitystä Clemensillä. Clemensin opetuksessa rukous näyttäytyy ensisijaisesti ”puheena” tai ”keskusteluna” (*homilia*), yhteinen korostus Origeneen kanssa on jatkuvan rukouksen teema, *oratio continua*, kuten Perrone sitä nimittää. Rukoilijan yhteys Jumalaan ja rukouksessa tapahtuva jatkuva yhteydenpito ovat Clemensin mukaan uskovan Herralleen osoittaman kunnioituksen muotoja. Tästä seuraa Perronen mukaan, että pyyntörukouksen rooli Clemensin opetuksessa jää vähäiseksi: yhteys Jumalaan on rukousvastauksia keskeisempää.

Englanninkielisistä artikkeleista tahdon nostaa esiin muutamia kiinnostavia havaintoja. Myös Henny Fiskå Hägg käsittelee artikkelissaan Clemensin opetusta rukouksesta ja huomauttaa, että Clemensin suosittelema jatkuvan rukouksen malli muistuttaa sellaista rukousopetusta, joka on tavallisesti liitetty monasti-suuteen. Clemensin suosittelemassa elämäntavassa rukous ei kuitenkaan näyttäydä samalla tavalla yh-

teisöllisenä vaan liittyy Jumalan läsnäoloon kaikkialla. Aihetta olisi voinut vielä käsitellä suhteessa antiikin jumalakäsityksiin, uskonnollisuuteen ja kultteihin. Hieman tähän suuntaan huomio kääntyy George Karamanoliksen taikauskoo (*superstitio*) käsittelevässä artikkelissa, jossa hän vertailee Clemensin suhdetta filosofikoulukuntiin.

Hyveelliseen käytökseen liittyy Clemensillä keskeisesti *apatheia*-käsite, jonka merkitystä Judith Kovacs avaa artikkelissaan työstämällä Clemensin Vuorisaarnan ja Korinttilaiskirjeen eksegeesiä. Kovacs käsittelee huolellisesti Clemensin eksegeesiä platonismin ja stoalaisuuden valossa painottaen Clemensin peruspositiota kristillisen ilmoituksen ylivertaisuudesta kreikkalaiseen filosofiaan nähden. Näin kysymys siitä, oliko Clemens enemmän stolalainen vai platonisti, ei nouse keskiöön, kuten monissa koulukunta-eroja korostavissa keskusteluissa on käynyt. Clemens kuitenkin on yhtäaikaaisesti raamatullinen eksegeetti ja filosofinen eklektikko. Hän ei katsonut edustavansa mitään koulua vaan opettavansa todellista filosofiaa, jonka keskiössä on Kristuksen oppi hyvästä elämästä.

Clemensin opetuksissa hyvästä elämästä filosofialla on terapeuttinen tehtävä. Kysymys sielun parantamisesta ei kuitenkaan ole kiinnostava vain kristillisen täydellisyyden ihanteen tai jumalallistumisen näkökulmasta vaan sillä on myös ulottuvuuksia, jotka liittyvät sellaisen spekulatiivisen platonismin muotoihin, joista Origenes ja Evagrius tuomittiin 500-luvun puolivälissä harhaoppisiksi – asia on erittäin monimutkainen!

Tähän keskusteluun liittyy Ilaria Ramellin *apokatastasis*-artikkeli. Ramellin teesi on: vaikka Clemensin ja Origeneen opettaja–oppilas-suhde on kiistanalainen eikä voida todistaa, että jälkimmäinen tunsikin edellisen, sisältyy Clemensin kirjoitukseen kuitenkin tärkeitä elementtejä *apokatastasis*-opista. On vaikea sa-

noa mitään varmaa siitä, onko näiden välillä oleva yhteys historiallis-kausaalinen vai ovatko perinteet toisistaan riippumattomat. Vaikka Clemensiltä löytyvät ideat löytyvät myös Origeneelta, vieläpä kehittyneempinä, tavataan antiikin filosofiaa ja myyteissä monia sielun parantamista käsitteleviä perinteitä. Itse kysymys on erittäin kiinnostava ja siitä on viime vuosikymmenen aikana keskusteltu runsaasti. Tämä alleviivaa Clemensin merkitystä. Häneltä on säilynyt hyvin paljon materiaalia, mikä mahdollistaa kiinnostavien vertailujen tekemisen. Näiden vertailujen metodisena haasteena ovat monenlaiset anakronismit sekä se, millaisena hahmona Clemens halutaan historiallisesti nähdä: onko hän filosofi, presbyteeri, mystikko, askeetti, hereetikko vai proto-ortodoksi – yhdestä on moneksi.

Valitut esimerkit osoittavat, että Clemens Aleksandrialaisen tekstit ovat monella tapaa tutkimuksellisesti kiinnostavia ja hänen ajattelunsa jatkuvan, nousevan kiinnostuksen kohteena. Joka tahtoo tutustua Havrdan, Hušekin ja Plátován toimittamaan kokoomateokseen, löytää sen kirjaston ohella myös internetistä; samoin Clemensin *Stromateiksen* seitsemäs kirja on helposti saatavilla. Varhaiskristilliseen kirjallisuuteen tutustuminen ei ole koskaan ollut yhtä helppoa ja ajankohtaista kuin se on nykyään. Vaikka monet kysymykset ja aiheet saattavat vaikuttaa teknisiltä ja erityisiltä, kätkeytyvät kristillisen perinteen lukuisat keskustelut niihin kiehtovalla tavalla: *The Seventh Book of the Stromateis. Proceedings of the Colloquium on Clement of Alexandria (Olomouc, October 21–23, 2010)* onkin paljon kiinnostavampi ja hyödyllisempi teos kuin mitä otsikko antaa odottaa. Tylsästä nimestään huolimatta teos on suositeltavaa luettavaa.

JOONA SALMINEN, TEOL. MAIST.